

*До спеціалізованої вченої ради Д26.053.12
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ВІДГУК

офіційного опонента доктора політичних наук, професора
Дем'яненка Бориса Леонідовича на дисертацію
Гапоненко Віри Анатоліївни «Концептуальна модель
інституційних передумов демократизації політичної
системи України», подану на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 –
теорія та історія політичної науки

Тема дисертаційного дослідження В. Гапоненко є актуальною як із теоретичної, так і прикладної точок зору. Сьогодні важливою бачиться проблема забезпечення якісного та адекватного викликам, що постали перед світом і Україною, як мінімум середньострокового прогнозу перспектив поширення, життєздатності й ефективності в світі ліберальної демократії, проголошеної і в Україні з початку 1990-х рр. пріоритетною формою політичного устрою держави і соціальної організації суспільства. У широкому спектрі проблем, присвячених дослідженню ліберальної демократії, ймовірності (навіть неминучості) антиліберальних та антидемократичних трансформацій існуючих ліберально-демократичних суспільств у ХХІ ст., окресленню цивілізаційних меж та усистемненню й аналізу геополітичних викликів глобальному поширенню демократії, неабиякий інтерес становлять проблеми, пов'язані з рефлексіями дослідників над перспективами ліберальної демократії у тій чи іншій країні (не тільки західної цивілізації, де певний час вона демонструвала свою життєздатність і ефективність), зокрема посттоталітарній Україні. Не дивлячись на значні труднощі й неоднозначні результати (навіть відверті відкати) реалізації впродовж майже трьох десятиліть цього курсу в Україні, ліберально-демократичні принципи організації державно-політичної влади залишаються головним орієнтиром вітчизняного політикуму.

Приємно констатувати, що в Україні з'явилося комплексне міждисциплінарне дослідження проблеми сформованості інституційних передумов демократизації політичної системи України. Авторкою дисертаційного дослідження обґрунтовано визначення інституційних передумов демократизації як сукупності суб'єктивних та об'єктивних, конструктивних і деструктивних чинників, що зумовлюють якість виконання своїх функцій вітчизняними політичними інститутами. Загалом до особливостей авторської концептуальної моделі інституційних передумов демократизації політичної системи віднесено комплексність (урахування різних складових, сфер та аспектів політичних інститутів), взаємопов'язаність (взаємовплив різних груп передумов), універсальність (застосовність до різних складових політичної системи) (с. 306). Наукова спільнота України отримала нагоду з наукових позицій оцінити перспективи становлення ліберальної демократії в Україні з точки зору її спроможності/неспроможності вирішувати проблеми (адекватно відповідати на виклики) внутрішньо-системного (державно-правові, соціально-економічні, ментальні) й позасистемного (глобалістські, геополітичні, гео економічні) характеру за наявної ресурсної бази країни.

Тема й зміст дисертаційного дослідження В. Гапоненко пов'язані з комплексною науковою темою кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії».

Мета й завдання дослідження (с. 33) сформульовані дисертанткою чітко та є логічно узгодженими. Авторка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження (с. 34), зацентрувавши увагу на сторінках свого наукового доробку на тому, що ліберальна демократія виступає домінуючою в сучасному світі формою політичного устрою суспільства більшості провідних (насамперед, західних) країн світу. З огляду на це, В. Гапоненко запропонувала авторську гіпотезу, що гібридність політичного режиму сучасної України може бути розглянута як тип, що ближчий за своїми

ознаками до демократичного, а не авторитарного режиму (с. 58). Для створення цілісної моделі інституційних передумов демократизації політичної системи України В. Гапоненко вважає за доцільне поєднати і співвіднести результати пошуків відомих й авторитетних дослідників, представників транзитологічної, системної та неінституційної парадигм (с. 59).

Відмічаю логічно вибудовану структуру дисертації, в якій авторці вдалося послідовно розкрити історико-теоретичні, методологічні й гносеологічні аспекти обраного нею предмету дослідження. Запропонована В. Гапоненко методологія й використані загальнонаукові та спеціальні підходи (с. 34) і методи (параграф 1.3.) дозволили розкрити тему дослідження, зробити обґрунтовані висновки. Імпонує те, що дисертантка не лише задекларувала використання відомих методів, вибір яких пов'язаний із міждисциплінарним характером її дослідження, але й вдало пояснила, що вона конкретно ними досліджувала. В. Гапоненко запропонувала авторський підхід до використання спеціальних емпіричних методик (досліджує особливості різних моделей інституційного дизайну з застосуванням SWOT-аналізу, с. 104).

Знайомство зі структурою розділів роботи та їхнім інформаційним наповненням дозволяє стверджувати, що вони загалом відповідають стратегії дисертаційного дослідження В. Гапоненко й працюють на послідовний логічний виклад теоретичних положень її наукового доробку. Отримані в дисертаційному дослідженні результати, сформульовані авторкою як у висновках до розділів, так і прикінцевих висновках роботи, адекватні заявленому дослідницьким завданням. Здійснену апробацію (19 міжнародних, 8 всеукраїнських конференцій, 4 читання, 2 круглі столи) положень дисертації та зазначену нею кількість одноосібних авторських публікацій (усього 47 позицій, зокрема, 1 одноосібна монографія, розділ у колективній монографії, 11 статей у наукових фахових виданнях України, 9 статей у зарубіжних фахових виданнях і виданнях України, які включені до

міжнародних науко-метричних баз, 25 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації й додатково відображають отримані наукові результати), слід визнати більш ніж достатньою.

Наукова новизна дисертаційного дослідження В. Гапоненко полягає в успішній спробі запропонувати концептуальне осмислення інституційних передумов демократизації, що дозволило розкрити об'єктивні й суб'єктивні нормативні, організаційні та процесуальні чинники становлення, розвитку й функціонування політичної системи України. Авторкою встановлено та обґрунтовано наявність колоподібних взаємозв'язків між інституційними передумовами демократизації, що дозволило їй виділити три кластери чинників і сфокусувати увагу на ключових ознаках демократичної політичної системи (зрілості, рівновазі, ефективності), розкрити механізм їхнього впливу на демократизацію шляхом перманентного взаємостимулювання. Наукову новизну вбачаю також в успішній спробі В. Гапоненко виокремити специфіку передумов гібридності вітчизняної політичної системи шляхом зіставлення з загальними чинниками демократизації й системними закономірностями. Для структурування множини інституційних передумов демократизації за сферами дисертантка розробила класифікацію, яка включає державні, партійно-електоральні й громадські чинники (с. 64). Сформулювала перспективні завдання подальшого теоретичного розроблення інституційних передумов демократизації політичної системи (с. 65). Запропонувала авторське політологічне визначення дефініцій (концептів) «інституційна зрілість» («якість інституційного середовища»), «інституційна рівновага», «інституційна динаміка», «інституційна ефективність» (с. 76-78); «передумови демократизації» (с. 85-86), «інституційні передумови демократизації» (с. 87), «концептуальна модель» (с. 89-90), «інституційне правило» (с. 125), «інституційний дизайн» (с. 126), «передумови інституційної ефективності» (с. 235), «деструктивні передумови демократизації» (с. 305).

Варто зазначити, що дисертантка продемонструвала належну обізнаність із науковим доробком як вітчизняних, так і зарубіжних учених щодо досліджуваної проблеми. Авторка виявила здібність бути політично незаангажованою, зуміла розвинути здобутки попередників, той потужний фундамент, на якому вироста опонована робота. Враховуючи задекларовану В. Гапоненко проблематику й міждисциплінарний характер її дослідження, історіографічна складова дисертації містить аналіз праць, здійснених у рамках споріднених з політичною наукою галузей знань – історії, соціології, політичної соціології, політичної психології, культурології, права, економічної теорії, державного управління. Позитивно сприймається той факт, що посилаючись на зарубіжних авторів, дисертантка звертається до оригіналів публікацій іноземною мовою. Ці праці склали джерельну базу її дисертаційного дослідження, тож звернення В. Гапоненко до оригіналів першоджерел, безумовно, позитивно характеризує її як зрілу дослідницю. Джерельна база дослідження В. Гапоненко окрім праць вітчизняних і зарубіжних науковців (у т. ч. представлених в Інтернет-форматі), включає також аналітичні доповіді й фахові дискусії (науковців ІШЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Національної академії державного управління при Президентові України, Всеукраїнської громадської організації «Громадянська мережа «ОПОРА»»), соціологічні опитування (проведені Інститутом соціології НАН України, Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центром соціальних і маркетингових досліджень Socis), дисертаційні дослідження, енциклопедичну, навчальну й довідникову літературу, Інтернет-ЗМІ, офіційні веб-портали органів влади. Потужною емпіричною основою дослідження дисертантки стали офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, ВГО «Комітет виборців

України», Міжнародної Організації виборчих систем (IFES), індекси демократизації (зокрема, Міжнародної неурядової правозахисної організації «Freedom House», Тату Ванханена, Фонду Bertelsmann, Transparency International, Всесвітнього банку, Світового огляду цінностей (World Values Survey)).

В. Гапоненко продемонструвала володіння достатнім потенціалом дослідниці як для продуктивних узагальнень набутих знань щодо демократизації політичної системи держави, так і теоретизування щодо інституційних передумов демократизації політичної системи України.

В. Гапоненко не лише задекларувала в дисертації (с. 42) та авторефераті (с. 10) тезу, що «основні положення дисертації відображено в 47 одноосібних наукових працях», 44 з них включила до «Списку використаних джерел», але й у розділах роботи ними послуговується, чим вигідно акцентує власний науковий внесок у розробку заявленого нею предмету дослідження. Вважаю, що представлене дисертаційне дослідження В. Гапоненко значною мірою заповнює наявну прогалину у вітчизняному політологічному дискурсі щодо феномену ліберальної демократії, її життєздатності в поточному столітті, перспектив прийняття політичних принципів ліберальної демократії не лише країнами західної цивілізації, але й незалежною Українською державою. Позитивно сприймається спроба дисертантки дати «Оцінку наявності передумов становлення демократії в Україні» (с. 165); «Оцінку передумов підтримання демократизації в Україні» (с. 230) та «Оцінку передумов активізації демократизації в Україні» (с. 284).

З огляду на український досвід (як позитивний, так і негативний) демократичних суспільно-політичних перетворень, їхніх неоднозначних наслідків для вітчизняного державотворення, особливого значення набувають запропоновані в параграфі 5.2. «Стратегії оптимізації функціонування інституційної системи України» (с. 306-348) дисертаційного дослідження В. Гапоненко рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування демократичної політичної системи в умовах кризи її

класичних інститутів у світі та гібридизації політичного режиму в Україні. Не випадково, за обсягом цей параграф є найбільш об'ємним (43 сторінки) у роботі.

Практична цінність дисертаційного дослідження В. Гапоненко бачиться в тому, що її науковий доробок безперечно посприє росту обізнаності як початкуючих політиків (за наявності політичної волі), так і небайдужих українців щодо сформованості передумов та готовності України до практичної реалізації принципів демократії в умовах гібридності її політичного режиму. Вважаю, що своїм науковим доробком дисертантка зробила посильний внесок у формування у вітчизняній політичній науці теорії переходу до демократії. Результат її наукового дискурсу, особливо сформульовані рекомендації, за наявності політичної волі в середовищі українського політикуму має шанси вплинути на перебіг процесу конституювання, розвитку та функціонування демократичної політичної системи України.

Знайомство з текстом роботи дисертантки дозволяє констатувати, що вона обізнана з предметом дослідження, викладає матеріал логічно, структуровано, на високому науковому й професійному рівні. Загалом, за структурою, мовою теоретизування, виконанням, дисертаційне дослідження В. Гапоненко справляє позитивне враження, воно слугуватиме підґрунтям як для подальшого теоретичного осмислення проблеми, так і в царині практичного застосування її напрацювань, оскільки цінними є саме такі наукові розвідки, які містять рекомендації, покликані підвищити ефективність та конструктивність прийняття консенсусних рішень суб'єктами публічної політики (органами державної влади і місцевого самоврядування, політичними партіями, групами інтересів, громадськими організаціями і рухами, експертами, ЗМІ тощо) щодо формування інституційних передумов демократизації політичної системи України.

Знайомство з текстом автореферату дозволяє зробити висновок, що він адекватно відображає основні положення дисертаційного дослідження В. Гапоненко.

Відзначаючи позитивні аспекти дисертаційної роботи В. Гапоненко, вважаю необхідним висловити деякі зауваження й побажання, які можуть стати вектором для поглиблення дисертанткою подальших наукових розвідок у царині формування, розвитку та функціонування системи інститутів демократії в Україні.

По-перше, не варто було, на мою думку, акцентуючи увагу на комплексі методологічних підходів, покладених в основу авторського аналізу, писати про «синергетичний» (с. 34) і в цьому ж абзаці про «системний» методи. Синергетична парадигма заснована на системності й передбачає системність у дослідженні, тобто маємо деяку надмірність, заявляючи окремо про ці методи.

По-друге, не секрет, що відсутність чіткої політики щодо окупованих територій на Сході України, невдоволення громадян темпами змін у постмайданній Україні та інші негативні явища, спричинені кризовим станом економіки і політичною нестабільністю, посилені проблемами з пандемією коронавірусної хвороби в Україні на тлі зубожіння переважного числа пересічних громадян, зумовлюють і потужно підживлюють протестні настрої в сучасній Україні. Вважаю, що сюжет впливу протестних настроїв на процеси демократизації політичної системи України потребує поглибленого дослідження.

По-третє, у ряді публікацій вітчизняних дослідників синтезовано внутрішньо-системні (серед цих факторів виокремлено 1) державно-правовий, 2) соціально-економічний і 3) політико-культурний аспекти) і позасистемні (пов'язані з 1) глобалістським, 2) геополітичними і 3) геоекономічними аспектами), фактори демократичного транзиту сучасного світу, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації розвинутих ліберальних демократій. Цікаво познайомитися з рекомендаціями

дисертантки щодо того, як на ці фактори повинні реагувати суб'єкти влади, опікуючись (а не тільки імітуючи) питаннями демократизації політичної системи України? Тим паче, що проведений В. Гапоненко глибокий аналіз засвідчив відсутність в Україні класичних передумов ліберальної демократії, зокрема в зв'язку з відсутністю ціннісних і світоглядних засад. Тому, як справедливо зазначила дослідниця, вітчизняна практика демократизації не може базуватися на логіці та послідовності розбудови демократії в країнах Західної Європи (с. 290, 292, 297).

По-четверте, дисертаційне дослідження та автореферат В. Гапоненко в цілому написані сучасною українською науковою мовою. Але авторці варто було б ретельніше реферувати текст дисертаційного дослідження, щоб показати не лише глибину здійсненого наукового пошуку, але й належне оформлення тексту дисертації й «Списку використаних джерел». Натомість текст роботи потребує опрацювання філологом: зустрічаються друкарські й пунктуаційні помилки, порушення правил вживання відмінків, присутні проблеми вживання граматичної категорії роду як однієї з основних морфологічних ознак іменника тощо.

Проте, висловлені зауваження й побажання, що стосуються як деяких положень тексту дисертації, так і проблем, які упушені в роботі чи недостатньо обґрунтовані, є дискусійними, носять суб'єктивний характер і спрямовані на актуалізацію наукового дискурсу щодо порушених у дисертаційному дослідженні актуальних проблем. Вони не применшують значимості роботи дисертантки і не впливають на загальну позитивну оцінку її дисертаційного дослідження.

Аналіз дисертації та автореферату В. Гапоненко свідчить, що поставлена в дослідженні мета досягнута, завдання успішно вирішені. Дисертація є самостійним, завершеним дослідженням, яке демонструє наукову зрілість і теоретико-методологічну підготовленість її авторки. Тема дисертації є актуальною як із теоретичної, так і прикладної точок зору, її структура добре

продумана, матеріал викладений логічно й послідовно. Висновки до розділів і загальні висновки дисертації є достатньо обґрунтованими.

Отримані в роботі наукові результати у сукупності розв'язують важливу наукову проблему концептуалізації інституційних передумов демократизації політичної системи сучасної України. Отримані результати мають практичне значення, можуть бути використані представниками органів влади, партійним активом, громадськими організаціями, у науковій і педагогічній діяльності.

Дисертація та автореферат Гапоненко Віри Анатоліївни «Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України» виконані на належному науковому рівні, відповідають вимогам МОН України і пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р. та № 607 від 15.07.2020 р.), відповідають паспорту обраної спеціальності, а їх авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології,
декан факультету історичної і соціально-
психологічної освіти ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

14.12.2020 р.

Б. Л. Дем'яненко

ПІДПИС *Б. Л. Дем'яненко*
Засвідчую:
Нач. ВК *[Signature]*